

Написане мишається

УДК 92-64(477)

НЕВІДОМИЙ ЛИСТ МИКОЛИ АРКАСА ДО ВАСИЛЯ ДОМАНИЦЬКОГО

До століття виходу у світ “Історії України-Руси” (1908) Миколи Аркаса було видано том кореспонденції автора “Історії” з її редактором (див.: [2]). Корпус листування автора й редактора нараховує 61 позицію, крім того, до видання було вміщено три листи від сина і дружини М. Аркаса до В. Доманицького, рецензії та відгуки на видання, а також листи різних осіб до автора й редактора зі згадками про “Історію”.

Несподівана знахідка, результат тривалих архівних розшуків, дає змогу доповнити згаданий епістолярій та розширити наші знання про стосунки двох видатних українських культурних діячів початку ХХ ст. Це лист М. Аркаса до В. Доманицького від 30 червня 1906 р. Хронологічно він передує опублікованому епістолярному корпусу, а лист Доманицького від 4 липня 1906 р. (лист № 1), який відкриває видання, – це безпосередня відповідь на знайдену епістолу.

При цій нагоді поділюся ще кількома міркуваннями. Важливий момент у стосунках М. Аркаса й В. Доманицького – час їхнього знайомства. Уважалось, що знайомство двох діячів почалося 1906 р. й безпосередньо пов'язане з підготовкою до друку “Історії”. Скажімо, Василь Ульяновський пише: “Його (Доманицького. – Б. Ц.) познайомив з Аркасом В. Степаненко влітку 1906 р. <...> рекомендував Доманицького як великого знавця історії” [3, 180-181]. Натомість у передмові до виданого тому листування натрапляємо на цікавий, невідомий раніше факт, який суттєво коригує наші знання про стосунки автора й редактора. В огляді літератури про цих двох діячів першою серед праць, присвячених біографії М. Аркаса, упорядниці називає реферат М. Лагути “20 лет со дня смерти Н. Н. Аркаса: доклад-исследование, включающее биографию, работу над “Историей Украины-Руси”, проблемы, связанные с негативной оценкой-рецензией Грушевского М. и пр.”. Інна Старовойтенко стисло характеризує працю Лагути та її джерельну базу і, зокрема, вказує: “Цінність зазначеного дослідження полягає в тому, що його автор мав можливість спілкуватися із сучасниками М. Аркаса, його дружиною, мав доступ до невідомих нині джерел зі спадщини Миколи Миколайовича. М. Лагута широко цитував епістолярій, який донині виявити не вдалося, зокрема листи до М. Аркаса від Л. Жебуньова, Б. Грінченка, листи Миколи Миколайовича до В. Доманицького, *датовані ще 1904 р.* Вони дають підстави говорити про те, що автор “Історії” та її редактор були *знайомими значно раніше*, ніж почалася їхня співпраця”; і далі: “Як стає відомо з праці М. Лагути, М. Аркас з В. Доманицьким *листувалися ще в 1904 р.*, бо він наводить у своїй праці цитату одного з листів М. Аркаса від *28 грудня*” (курсив мій. – Б. Ц.) [2, 16, 24].

На жаль, мені не пощастило ознайомитися з рефератом М. Лагути, але припускаю, що тут маємо справу із суттєвою помилкою, яка може перекочувати до інших розвідок, усталитися й зашкодити дальшим студіям. Насправді ці відомості не мають підґрунтя. Спростування тези про те, що Доманицький з Аркасом були знайомі задовго до початку спільної роботи над виданням “Історії України-Руси”, маємо вже

в першому листі Доманицького до Аркаса від 4 липня 1906 р., з якого й починається корпус виданого 2009 р. листування (чомусь цей момент залишився поза увагою упорядниці). У цьому листі автор пише: “Мене звать Василь Миколаєвич. Будь ласка, *одпишіть як Ваше ім'я та як Вас по батькові.* <...> Р. С. Вибачте мені: зараз в редакції *довідався Вашу адресу і про Ваше ім'я*” (курсив мій. – Б. Ц.) [2, 37-38]. Так само Аркас у листі до Василя Степаненка (безперечно, відомому дослідниці) від 30 червня 1906 р. просить: “Зараз відібрав Вашого і д. Доманицького (*Будьте ласкави написати його ім'я і батьківське*) листа” (курсив мій. – Б. Ц.) [1, 1]. Тож якщо вірити відомостям із праці Миколи Лагути, нібито автор і редактор “Історії” були знайомі ще з 1904 року, то маємо справу з унікальним випадком обопільної амнезії, гідної уваги радше медиків, ніж істориків. До того ж із невідомих причин ні в одного, ні в другого не збереглося жодного з листів (зокрема й цитованого Лагутою міфічного листа Аркаса до Доманицького від 28 грудня 1904 року), які допомогли б їм оновити пам'ять і пригадати ймення давнього знайомого.

Очевидно, тут маємо справу або з неправильним датуванням, або з неправильною атрибуцією. Послідовність, у якій І. Старовойтенко перераховує матеріали, що ними користувався миколаївський дослідник у 1920-х рр. (“листи до М. Аркаса від Л. Жебуньова, Б. Грінченка, листи Миколи Миколайовича до В. Доманицького”), наводить на думку, що дослідження Лагути ґрунтувалося на матеріалах приватного архіву М. Аркаса, який нині частково зберігається в Державному архіві Миколаївської області (ДАМО), а частково втрачений. Звичайно, бувають випадки, коли листи адресанта зберігаються серед його матеріалів (наприклад, хтось міг передати їх удові Аркаса по смерті Доманицького), можливо, це була чернетка листа, але чому тоді на весь корпус листування (61 позиція) лише один лист Аркаса до Доманицького публікується за *чернеткою* з особового фонду адресанта в ДАМО (лист № 2). Зрештою, наявність чернетки не гарантує остаточно, що листа було написано, а тим більше відправлено. Не виключено також, що це був оригінал/чернетка листа, в якому адресант випадково неправильно/нерозбірливо написав дату й дослідник прочитав її помилково. Гіпотези про те, що саме мав у своєму розпорядженні М. Лагута, можна множити до безкінечності, однак хай там як, але беззаперечним залишається той факт, що інформація про знайомство М. Аркаса й В. Доманицького до 1906 р., наведена в розвідці Лагути, не має реального підґрунтя.

Припускаю, що поданому нижче листу Аркаса до Доманицького від 30 червня 1906 р. мав безпосередньо передувати лише один лист Доманицького (невідомий на сьогодні), який і поклав початок їхньому знайомству. Написаний він мав бути невдовзі після відвідання Києва Юхимом Литвином (але не пізніше 26 червня, щоб листа встиг отримати адресат), котрий обговорював із Сергієм Єфремовим справу видання рукопису Аркаса у видавництві “Вік”. Ця зустріч, як впливає з листа Євгена Чикаленка до Миколи Аркаса, відбулася в конторі газети “Громадська думка” 23 червня 1906 р. [2, 288]. Це цілком відповідає часу отримання цього листа адресатом – 30 червня 1906 р., що й зазначає Аркас у листі до завідувача книгарні “Киевской старины”, датованому цим числом. Лист, на мою думку, було написано з огляду на згадані перемовини щодо підготовки “Історії” в київському видавництві, і Доманицький як майбутній редактор висловив у ньому свою згоду на участь у виданні. Можливість їхнього знайомства за посередництвом В. Степаненка теж доводиться відкинути, інакше в листі до нього від 30 червня 1906 р., писаному після отримання невідомого на сьогодні листа майбутнього редактора “Історії”, Аркас не цікавився б у нього про “ім'я і батьківське” Доманицького.

З викладеного впливає, що знайомство М. Аркаса з В. Доманицьким слід віднести до останньої декади червня (не раніше 23 червня) 1906 р. й пов'язане воно було з початком спільної роботи над виданням “Історії України-Русі”.

30 червня 1906 р.

Високоповажний добродію!

Дуже щасливий, відібравши Вашого листа¹. Така поміч, як Ваша, страшенно користна для усієї праці. Я не філолог, через те помилки безперечно можливі і, мабуть, їх знайдеться чимало. Історію свою я писав не як науковий твір або дослід, не за для слави і власної користі, а бажав іскласти усі історичні події у хронологічному порядку зрозумілою мовою і не розтягаючи у довгі нудні оповідання, щоб наши люде, читаючи її, зрозуміли, яке було наше життя колись, щоб вони розібралися сами у тому, що було гарного і що лихого у нашому історичному минулому, щоб побачили, що наша Україна не так ще давно була самостійною, хоч і не гаразд упорядкованою, одиницею поміж інших народів, що вона з усієї сили обстоювала ту самостійність усіма своїми потугами, навіть до останнього часу, коли борцями її стала вже невеличка купка найкращих синів її; зібрав багато малюнків, бо на більшість малюнки мають дуже гарне враження, більш зацікавлюють і краще дають можливість згадувати і пом'ятати головні події і діячів.

Усе це я пишу до Вас за для того, щоб Ви виявили собі хоч трошки мету і напрям моєї Історії, бо об цім цікавилися у Києві², як міні казав д. Литвин³.

Як що Ви знайдете потрібним що змінити, <виправити> або додати, то проти цього я не те що нічого не маю, а навіть буді безмірне вдячний, бо дивлюся на цю працю як на користну, страшенно потрібну, негайну і дуже дуже важну для усієї нашої людності.

Кожний поділ, або період моєї Історії (а їх у неї IX: I Скифський, II Київський, III Галицький, IV Литовський, V Польський, VI Гетьманський, VII Руїна, VIII Московський і IX Україна під владою Російської і Австрійської Держави) має свій огляд під назвою "Устрій і відносини". Ці огляди, на мій погляд, мають <велику> вагу, і до них треба віднестись дуже і дуже поважно.

Ви в'являєте собі, що Ваша участь у цій праці з'являється дуже бажаною і не малою, а як усяка праця, вона мусить бути оплачена, але із цім я зовсім не знайомий, через що і звертаюся до Вас, шановний добродію, з проханням написати міні за це.

Що до відання, то сам я не маю стількі грошей, щоб виконати його на свій кошт, "Просвіта"⁴, якої б бажалося доручити це діло, так само як і "Вік", як пише міні

¹ Лист подаємо за автографом: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. III. – Од. зб. 71230. – 2 арк. Лист написано на складеному вдвоє аркуші поштового паперу розміром 210 x 260. Збережено авторську орфографію, пунктуацію зведено до сучасних норм. Такий лист на сьогодні невідомий. У своєму листі до Василя Степаненка, датованому тим-таки 30 червня 1906 р., що й цей лист до Доманицького, Аркас також згадує про нього: "Зараз відібрав Вашого і д. Доманицького <...> листа" (ІР НБУВ. – Ф. 114. – Од. зб. 414. – Арк. 1).

² Одразу розглядалося кілька можливостей щодо видання "Історії", зокрема й видавництвом "Вік", але врешті-решт видавництво через фінансову скруту не змогло взятися за цей проект. Про можливу підготовку видання "Історії" в київському видавництві йдеться в листі Євгена Чикаленка до Миколи Аркаса від 24 червня 1906 року: "Вчора заходив до нас у редакцію д. Литвиненко, <...>. Я познайомив його з Єфремовим і вони перебалакали про Вашу "Історію". Єфремов каже, що видання буде коштувати далеко дорожче, ніж Ви думаєте. Всі клопоти по виданню возьме на себе видавництво "Вік" і Доманицький, яко член свого видавництва, певне, візьметься редагувати видання, але видавництво тепер не має грошей на таке велике і дороге видання, а через те кошти повинні бути Ваші і Ви оплатите працю коректора (по 2 р. за аркуш) і працю Доманицького, бо він посади не має і живе з літературного заробітку. Видання буде Ваше власне, Ви здаєте його на комісію і потроху вернете свої видатки".

³ Очевидно, мається на увазі член миколаївської "Просвіти" Юхим Тимофійович Литвин, який саме тоді відвідав Київ. Зокрема, про його тогочасне перебування в Києві згадує Микола Аркас у листі до В. Степаненка від 30 червня 1906 р.: "Я прохав д. Литвина розвідати про це та він тільки і взнав, що справа коштуватиме більш ніж я рахував, а Євг. Хар. пише, що д. Єфремов каже: далеко більш" (ІР НБУВ. – Ф. 114. – Од. зб. 414. – Арк. 1). Див. також прим. 2.

⁴ Автор одразу планував видати свою працю заходами одеської "Просвіти": "Просвіта" найприємніша річ за для віддаництва Історії, але де я візьму ті кляти гроши!?" (ІР НБУВ. – Ф. 114. – Од. зб. 414. – Арк. 1).

Є. Х. Чикаленко¹, не мають на це грошей, позичити ніде, бо під сучасну неспокійну годину ніхто грошей ні за яки %% не дає, і доведеться одсунути це діло на дальший час, як спроможуся на гроши, а жаль, бо справа дісне дуже нехайна.

*З великою пошаною заздалегідь безміри вдячний Вам
і по всяк час готовий до послуг Ваших*

Микола Аркас

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркас М. Лист до Василя Степаненка від 30.VI. 1906 р. // *Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. – Ф. 114. – Од. зб. 414. – 2 арк.
2. “*Історія України-Русі*” у листуванні Миколи Аркаса з Василем Доманицьким. 1906–1909 роки / Упорядкування, вступ та коментарі Інни Старовойтенко. – К.: Темпора, 2009. – 344 с., іл.
3. Ульяновський В. Микола Аркас, “Історія України-Русі” і Михайло Грушевський // *Історія, історіософія, джерелознавство (Статті, розвідки, замітки, есе)* / Наук. ред. Василь Ульяновський, Леся Довга. – К.: Інтел, 1996. – С. 161-220.

*Вступне слово і примітки
Богдана Цимбала
м. Київ*

Отримано 4 вересня 2012 р.

¹Очевидно, ідеться про лист Є. Чикаленка до М. Аркаса від 24 червня 1906 р. Див. прим. 2.